

Αντώνιος Γιακουμάκης

*ΑΘΩΝΙΚΕΣ ΜΟΝΕΣ
ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ*

ΛΕΥΚΗ

Μελετώντας κανείς τα αρχεία των μονών του Αγίου Όρους διαπιστώνει πως κάποιες αθωνικές μονές διέθεταν σημαντική ακίνητη περιουσία στη Θεσσαλονίκη την παλαιολόγεια περίοδο. Η περιουσία και παρουσία των μονών στην παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη έχει μελετηθεί λιγότερο σε σύγκριση με την περιουσία και παρουσία τους στην ύπαιθρο¹. Ποιες όμως αθωνικές μονές στρέφονται στη Θεσσαλονίκη, τότε και γιατί; Από τι αποτελείται η εκεί περιουσία τους και πώς την εκμεταλλεύονται;

Το 1259 βρίσκουμε τη Μεγίστη Λαύρα με το παλαιό μετόχι της στη Θεσσαλονίκη, τον άγιο Αθανάσιο². Υποθέτουμε πως ανάμεσα στα ακίνητά της στην πόλη περιλαμβάνονταν και κάποια από εκείνα που καταγράφονται στο συμβόλαιο της 16ης Νοεμβρίου του 1110, το οποίο αφορά στη διαμοίραση της πατρικής περιουσίας ανάμεσα σε τρία αδέρφια, αφού είχαν προηγηθεί κάποιες δικαστικές διαμάχες μεταξύ τους³. Η παρουσία του συμβολαίου στο αρχείο της μονής οφείλεται στο ότι πιθανότατα τουλάχιστον ένας από τους αδελφούς προσχώρησε στην μοναστική κοινότητα της Λαύρας κληροδοτώντας της και το μερίδιο της περιουσίας που του αναλογούσε. Τα ακίνητα αυτά ήσαν οικήματα στις συνοικίες των Ασωμάτων⁴ και της Καταφυ-

1. Η σημαντικότερη μέχρι τώρα δημοσιευθείσα μελέτη πάνω στην παρουσία των αθωνικών μονών στην ύστερη βυζαντινή Θεσσαλονίκη είναι αυτή του Christophe Giros, *Présence athonite à Thessalonique, XIIIe - XVe siècles*, *DOP* 57 (2003), 265-278.

2. *Archives de l'Athos VIII, Actes de Lavra*, Τόμος II: *De 1204 à 1328* (Lavra II), επιμ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Παρίσι 1977, no. 71. Ο R. Janin αμφισβητεί, χωρίς όμως να το αιτιολογεί, την ύπαρξη του μετοχίου αυτού (R. Janin, *Les Eglises et les monastères des grands centres byzantins: Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*, Παρίσι 1975, 346).

3. *Archives de l'Athos V, Actes de Lavra*, Τόμος I: *Des origines à 1204*, επιμ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos με τη συνεργασία της D. Papachryssanthou, Παρίσι 1970, no. 59.

4. Στις μεγάλες πόλεις οι συνοικίες ήσαν οργανωμένες γύρω από μία εκκλησία από την οποία έπαιρναν πολλές φορές την ονομασία τους. (Ch. Bouras, «City and Village: Urban Design and Architecture», *JÖB* 31/2 (1981), 646). Στη Θεσσαλονίκη είχαν επί κεφαλής τους «γειτονιάρχες», το μόνο πιστοποιημένο δημοτικό αξίωμα (M. Angold, «The Shaping of the medieval Byzantine City», *ByzFor* 10 (1985), 17). Η συνοικία των Ασωμάτων πήρε την ονομασία της από ομώνυμο ναό πιθανότατα ταυτόσημο με τη Ροτόντα του

γής⁵, ένα εργαστήριο αλλά και υδρόμυλοι, οικήματα και κτήματα, ανάμεσα στους οποίους και αμπελώνες, στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης. Μέχρι τα τέλη του 13ου αι. η μονή αυξάνει σημαντικά την παρουσία της στην πόλη. Όπως πληροφορούμαστε από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου του 1298, εκτός από τον άγιο Αθανάσιο έχει στην κατοχή της τα μετόχια της αγίας Τριάδος και του αγίου Ευθυμίου⁶. Είχε δε αποκτήσει μία δεκαετία σχεδόν πρωτύτερα με πράξη του Πρώτου του Αγίου Όρους⁷ του 1287 οικήματα της μονής των Αμαλφηνών ύστερα από επιθυμία της⁸. Από τα δύο νέα μετό-

αγίου Γεωργίου (J. M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au Ve siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne*, Αθήνα - Παρίσι 1984, 51-2). Βρισκόταν δίπλα στο ανατολικό τείχος και την Κασσανδρεωτική πύλη και εκτεινόταν βόρεια της Εγνατίας οδού και της συνοικίας του Ιπποδρόμου μέχρι την ομώνυμη πύλη των Ασωμάτων και τη μονή Βλατάδων (Γ. Θεοχαρίδης, «Ο ναός των Ασωμάτων και η Rotonda του αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη», *Ελληνικά* 13 (1954), 38-48, Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Α. Τούρτα, *Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1997, 53).

5. Η έρευνα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα πού βρισκόταν η συνοικία της Καταφυγής. Ο Ο. Tafrafi θεωρούσε πως η Καταφυγή ήταν μία υπόγεια στοά, κοντά στην Αχειροποίητο, όπου κήρυξε σύμφωνα με την παράδοση, το λόγο του Θεού για πρώτη φορά ο άγιος Δημήτριος (Ο. Tafrafi, *Topographie de Thessalonique*, Παρίσι 1913, 132-3), ενώ ο Α. Ξυγγόπουλος την τοποθετεί δυτικά της Μεγάλης Αγοράς, η οποία βρισκόταν στη θέση της σημερινής πλατείας Δικαστηρίων (Α. Ξυγγόπουλος, *Συμβολαί εις την τοπογραφίαν της βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1949, 16) ή στα ανατολικά της (Ε. Μαρκή-Αγγέλκου, «Ανασκαφή αγίου Νικολάου Τρανού», *Μακεδονικά* 19 (1979), 295). Ο Η. W. Lowry βασιζόμενος σε οθωμανικές πηγές εκτιμά πως η θέση της Καταφυγής ήταν δυτικά της Αχειροποίητου (Η. W. Lowry, «Portrait of a city: The population and topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the year 1478», *Δίπτυχα* 2 (1980/1), 275), ο Β. Δημητριάδης την εντοπίζει στις σημερινές οδούς Βενιζέλου και Εγνατίας (Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 32) και ο Ν. Οικονομίδης την τοποθετεί γύρω από τον ναό της Παναγίας των Χαλκέων (*Archives de l'Athos XIII, Actes de Docheiariou* (Docheiariou), επιμ. Ν. Οικονομίδης, Παρίσι 1984, 79-80).

6. Ο R. Janin θεωρεί ότι το χρυσόβουλο του 1298 ήταν πλαστό, χωρίς να εξηγήσει γιατί, και γι' αυτό αμφιβάλει για την ύπαρξη των μετοχίων της αγίας Τριάδος και του αγίου Ευθυμίου στη Θεσσαλονίκη (R. Janin, *ό.π.*, 373, 413).

7. Ο «πρώτος» θεωρείτο ο εκπρόσωπος του Αγίου Όρους στους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της γύρω περιοχής. Επικύρωνε την εκλογή των ηγουμένων των αθωνικών μονών και με τη βοήθεια εκλεγμένων αξιωματούχων διευθετούσε τη συμπεριφορά και τις όποιες παραβάσεις της μοναστικής πειθαρχίας στις συνάξεις. Επιπλέον ο Πρώτος και το συμβούλιό του διευθετούσαν τις διαμάχες μεταξύ των μονών στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης που χαρακτήριζε την μοναστική κοινότητα (R. Morris, *Monks and laymen in Byzantium*, Κέμπριτζ 1995, 163-4).

8. Lavra II, no. 79. Τα οικήματα της μονής των Αμαλφηνών δεν αναφέρονται σε ποια ή ποιες συνοικίες της πόλης βρισκόνταν. Για τους Αμαλφηνούς και την παρουσία τους στο Άγιο Όρος βλ. P. Lemerle, «Les archives du monastère des Amalfitains au

για της Λαύρας γνωρίζουμε πολύ καλύτερα αυτό της αγίας Τριάδος, στοιχεία για το οποίο αντλούμε από μία δωρεά, συντεταγμένη το 1240 από τον κτήτορα Ματθαίο Περδικάριο προς τους τρεις γιους του, τους μοναχούς Διονύσιο, Ιωαννίκιο και Μάξιμο⁹. Η αγία Τριάδα περιήλθε στην κυριότητα της Λαύρας πιθανώς μετά την εισχώρηση στη μοναστική κοινότητά της κάποιου ή κάποιων από τους γιους του Περδικαρίου. Η αγία Τριάδα βρισκόταν ανάμεσα στην εβραϊκή¹⁰ και τη συνοικία του Ομφαλού¹¹, στο κέντρο περίπου της πόλης. Η παρουσία της συνίστατο σε οικήματα αλλά και σε ένα αμπέλι λίγο έξω από τα τείχη. Άγνωστη μας είναι και η προέλευση και η όποια ακίνητη περιουσία του αγίου Ευθυμίου.

Στα 1259 η μονή Ιβήρων είχε στην κυριότητά της πολλά μετόχια

Mont Athos», *EEBS* 23 (1953), 548-566, A. Pertusi, «Monasteri e monaci italiani all' Athos nell' Alto Medioevo», στο *Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges*. Τόμος Α'. Chevetogne 1953, 217-251, L. Bonsall, «The Benedictine monastery of St Mary on Mount Athos», *Eastern Churches Review* 2 (1969), 262-267.

9. Lavra II: no. 70. Τα πρόσωπα αυτά δεν είναι καταγεγραμμένα στο *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (PLP), επιμ. E. Trapp κ. ά., (Österreichische Akademie der Wissenschaft, Kommission für Byzantinistik) Βιέννη 1976.

10. Δεν υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στη Θεσσαλονίκη από τα τέλη ήδη του 12ου αι. Την περίοδο της πρώτης οθωμανικής κυριαρχίας (1387-1403) πιθανότατα μετανάστευσαν επιπλέον Εβραίοι στην πόλη. (F. Dölger, «Zur Frage des jüdischen Anteils an der Bevölkerung Thessalonikes im XIV. Jahrhundert», στο *Παρασπορά, 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des Byzantinischen Reiches*, Ettal 1961, S. Bowman, *The Jews of Byzantium, 1204-1453*, Αλαμπάμα 1985, 61, 67-72). Η εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης, βορειοδυτικά αυτής του Ομφαλού, καταστράφηκε πριν το 1420. Η ύπαρξη των Εβραίων στην πόλη είναι δεδομένη και την περίοδο της ενετοκρατίας, καθώς όσοι Εβραίοι επέζησαν της οθωμανικής κατάκτησης της πόλης μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη από τον Μωάμεθ τον Κατακτητή (H. W. Lowry, *Portrait*, όπως σημ. 5, 263, K.-P. Mastchke, «The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth – Fifteenth Centuries», στο *Economic History of Byzantium*, τ. Β' (2002), 474-5).

11. Η συνοικία του Ομφαλού βρισκόταν νότια της βασιλικής του αγίου Δημητρίου (Γ. Θεοχαρίδης, «Άγνωστα τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης εξ ανεκδότου εγγράφου της εν Αγίω Όρει μονής Διονυσίου», *Μακεδονικά* 5 (1961/63), 8-11). Με την οριοθέτηση αυτή συμφωνεί και ο K.-P. Mastchke (K.-P. Mastchke, «The Late Byzantine», 466). Η συνοικία του Ομφαλού, σύμφωνα με τον Γ. Θεοχαρίδη, πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο της ρωμαϊκής και βυζαντινής κατόπιν Αγοράς, μπροστά από τη βασιλική του αγίου Δημητρίου, στη θέση δηλ. της σημερινής πλατείας Δικαστηρίων (Γ. Θεοχαρίδης, *Τοπογραφία και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τον 14ο αι.*, Θεσσαλονίκη 1959, 14, Γ. Θεοχαρίδης, Άγνωστα τοπογραφικά..., 7-8). Με τη χωροθέτηση αυτή συμφωνεί και ο H. W. Lowry, ο οποίος επίσης την τοποθετεί νότια του αγίου Δημητρίου, στο κέντρο δηλ. πόλης (H. W. Lowry, *Portrait*, όπως σημ. 5, 271), αλλά και ο J. Spieser, καθώς η ίδια η ονομασία «Ομφαλός» πιθανότατα δεν δήλωνε παρά το κέντρο δηλ. της πόλης (J. M. Spieser, *Thessalonique*, όπως σημ. 4, 70).

στη Θεσσαλονίκη¹². Αυτά ήσαν ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος της Λεοντίας, που είχε ιδρυθεί από συγγενείς του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου λίγο πριν το 946 και περιήλθε στην αθωνική μονή μετά το 980¹³, ο άγιος Βασίλειος¹⁴, ο άγιος Κλήμης¹⁵, η αγία Βαρβάρα¹⁶ και ο άγιος Νικόλαος¹⁷. Το πώς είχε η περιουσιακή κατάσταση των μετοχίων στις αρχές του 12ου αι. μας δίδει η απογραφή των περιουσιακών στοιχείων της μονής Ιβήρων που πραγματοποιήσε ο σεβαστός Ιωάννης Κομνηνός στα 1104¹⁸. Το μετόχι του αγίου Ιωάννου Προδρόμου, που βρισκόταν στη συνοικία της Αχειροποιήτου¹⁹ είχε στην κατοχή του, εκτός από οικήματα και κελιά, ένα περιβόλι, ένα αρτοποιείο, μία αποθήκη, ένα στάβλο, ένα μύλο αλλά και επτά καπηλεία. Τα μετόχια του αγίου Βασιλείου και του αγίου Κλήμεντος στις συνοικίες του Αγίου Θεοδώρου²⁰ και του αγίου Νικολάου δίπλα στα ανατολικά τείχη αντίστοιχα είχαν διάφορα οικήματα, ενώ το μετόχι της αγίας Βαρβάρας στη συνοικία του Ιπποδρόμου, στο νοτιοανατολικό μέρος της Θεσσαλονίκης, όπου βρίσκονταν πολλά ακίνητα των αθωνικών μονών²¹, είχε στην κατοχή του εκτός από οικήμα-

12. *Archives de l' Athos XVIII, Actes d'Iviron*, Τόμος III: *De 1204 à 1328* (Iviron III), επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari με τη συνεργασία της E. Mètrèvèli, Παρίσι 1994, no. 58.

13. R. Janin, *Eglises* (όπως σημ. 2), 406, Γ. Θεοχαρίδης, «Μία εξαφανισθείσα μεγάλη μονή της Θεσσαλονίκης: η μονή του Προδρόμου», *Μακεδονικά* 18 (1978), 8, 12.

14. Ο R. Janin δεν αναφέρει κανένα μετόχι της μονής Ιβήρων αφιερωμένο στον άγιο Βασίλειο.

15. Για το μετόχι αυτό βλ. R. Janin, *Eglises*, 391.

16. Για το μετόχι αυτό βλ. R. Janin, *Eglises*, 356.

17. Δεν αναφέρεται από τον R. Janin.

18. *Archives de l' Athos XVI, Actes d'Iviron*, Τόμος II: *Du milieu du XIe siècle à 1204*, επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou με τη συνεργασία της V. Kravari και της E. Mètrèvèli, Παρίσι 1990, no. 52.

19. Για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του ναού της Θεοτόκου της Αχειροποιήτου βλ. R. Janin, *Eglises*, 375-9.

20. Συνοικία η οποία προφανώς βρισκόταν γύρω από τον ομώνυμο ναό.

21. Η θέση της συνοικίας ήταν εκεί όπου είχε χτισθεί τη ρωμαϊκή περίοδο ο ιππόδρομος της πόλης, δίπλα στα ανατολικά τείχη, από την πύλη Κασσάνδρας ή της Καλαμαρίας και νότια μέχρι τη θάλασσα καταλαμβάνοντας το νοτιοανατολικό μέρος της πόλης. Στο χώρο άλλωστε αυτό, που παραχωρήθηκε πολύ νωρίς στην εκκλησία και στους χριστιανούς για καθαγίαση μετά τη σφαγή του Θεοδοσίου Α΄, ανεγέρθηκαν ναοί και ναϊσκοί και έτσι εξελίχθηκε νωρίς σε σημαντικό μοναστικό κέντρο. Στην συνοικία του Ιπποδρόμου που διατήρησε το όνομά της και επί Τουρκοκρατίας (H. W. Lowry, *Portrait*, όπως σημ. 5, 264-5) συνέχισαν να βρίσκονται τα περισσότερα μετόχια των αθωνικών μονών και μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης Ο δρόμος μάλιστα που έβγαζε από την πύλη της Καλαμαρίας στο χώρο του Ιπποδρομίου ονομαζόταν τότε «δρόμος του καπηλείου των μοναχών (keşişler Meyhanesi)» (B. Δημητριάδης, *Τοπογραφικά*, όπως σημ. 5, 260-1).

τα δύο πατητήρια και έναν κήπο. Καθώς η καταγραφή του 1104 απέχει από το 1259 ενάμιση αιώνα περίπου, και στο διάστημα αυτό είχε μεσολαβήσει και η λατινική κατάκτηση της πόλης, δεν ξέρουμε αν υπήρξαν κάποιες μεταβολές και, αν ναι, ποιες ήσαν αυτές στη σύνθεση της περιουσίας των μετοχίων.

Τη δεύτερη δεκαετία του 14ου αιώνα η μονή Ιβήρων αποκτά κυρίως μέσω αγορών ακίνητα στη συνοικία της Αχειροποιήτου. Το 1314 αγοράζει από τον Κωνσταντίνο Μαρμαρά²² τρία οικήματα με τρία πατητήρια²³. Το αντίτιμο ορίστηκε στα 70 υπέρπυρα, στα οποία προστέθηκαν και 40 υπέρπυρα για τις όποιες βελτιώσεις είχε επιφέρει στα οικήματα ο πωλητής²⁴. Από απογραφή της περιουσίας της μονής τέσσερα χρόνια μετά πληροφορούμαστε πως η μονή απέκτησε κατόπιν ανταλλαγής με τη μονή Ακαπνίου²⁵ οικήματα κοντά στο μετόχι της του τιμίου Προδρόμου²⁶. Είναι πιθανό η μονή Ιβήρων να έδωσε με τη σειρά της στη μονή Ακαπνίου το μετόχι της του Καλαμοκοπίου, το οποίο γειτόνευε με περιουσιακά στοιχεία της τελευταίας, καθώς το μετόχι αυτό δεν αναφέρεται σε έγγραφο της μονής Ιβήρων μετά το 1310²⁷. Η μονή Ιβήρων αγοράζει στην τιμή των 60 υπερπύρων νέα οικήματα στη συνοικία της Αχειροποιήτου από την Άννα Παξαμαδώ²⁸ και τον αδελφό της Δημήτριο Καρσερή²⁹ τον Απρίλιο του 1320, τα οποία βρίσκονταν σε γη της μονής³⁰. Έχουμε δηλ. να κάνουμε με μεικτή ουσιαστικά ιδιοκτησία³¹. Από τους δύο πωλητές η μία είναι γυναίκα, η Άννα Παξαμαδώ. Μεγάλο μέρος των συμβολαίων πώλησης ή δωρεάς στις αθωνικές μονές έχει ως συμβαλλόμενο μέρος γυναίκες,

22. PLP: no. 94087.

23. Iviron III: no. 73.

24. Σε γενικές γραμμές η τιμή των οικημάτων που πωλούνταν την περίοδο αυτή σχετιζόταν άμεσα με το μέγεθός τους, την ποιότητα της κατασκευής τους και ίσως την τοποθεσία τους και για αυτό η τιμή τους ποικίλλε. Στον καθορισμό της τιμής έπαιξε ρόλο και το γεγονός ότι τα οικήματα συχνά, όπως στην περίπτωση μας, αγοράζονταν ως σύνολο οικημάτων μαζί με άλλα περιουσιακά στοιχεία (J. - Cl. Cheynet, E. Malamut, C. Morrisson, «Prix et salaires à Byzance (Xe - XVe siècle)» στο *HREB*, Τόμος Β': *VIIIe - XVe* (1991), 355-6).

25. R. Janin, *Eglises*, 347-9.

26. Iviron III: no. 75.

27. Iviron III: 18.

28. PLP: no. 21711.

29. PLP: no. 11256.

30. Iviron III: no. 78.

31. Α. Λαΐου-Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα 1987, 198. Παρά ταύτα το συμβόλαιο δεν αναφέρει την καταβολή κάποιου ετήσιου τέλους ούτε και την καταβολή του 10% της τιμής πώλησής τους στην κάτοχο της γης μονή, μια και στις πωλήσεις αυτού του είδους αποδιδόταν συχνά στον «τοποκύριο»,

κάτι που στοιχειοθετεί μία στενή σχέση του Αγίου Όρους με το γυναικείο φύλο³².

Η μονή Ιβήρων αποκτά την περίοδο αυτή περιουσία και στις συνοικίες του αγίου Παραμόνου, στα νοτιοδυτικά της πόλης, και του Ιπποδρόμου. Από το πρακτικό του σεβαστού Ιωάννη Κομνηνού του 1104 μαθαίνουμε πως το μετόχι της του αγίου Νικολάου ήταν γειτονικό με εκείνο της μονής Χορταΐτου δίπλα στα ανατολικά τείχη της πόλης. Η γειτνίαση αυτή προκάλεσε αμφισβητήσεις, κυρίως από την πλευρά μοναχών της αθωνικής μονής, για την επίλυση της οποίας αναμείχθηκαν ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄, ο πρώτος του Αγίου Όρους και πολλοί επιφανείς εκκλησιαστικοί και κοσμικοί αξιωματούχοι της πόλης. Τελικά η μονή Ιβήρων στα 1320 περ. θα παραχωρήσει στη μονή Χορταΐτου το μετόχι της αποκτώντας ένα νέο μετόχι, του αγίου Γεωργίου, και διάφορα επιπλέον ακίνητα της τελευταίας, όπως περιβόλι, αρτοποιείο κ.α. στη συνοικία του αγίου Παραμόνου³³. Τα νέα ακίνητά της στη συνοικία του Ιπποδρόμου η μονή Ιβήρων τα αγοράζει από τον Γεώργιο Βουτζίνο³⁴ το 1326³⁵. Τα ακίνητα αυτά, πατρική περιουσία του Βουτζίνου, τέσσερα οικήματα, ένας μικρός κήπος, ένα οικόπεδο και ένας ληνός πουλήθηκαν στα εκατό υπέρπυρα νομίσματα, από τα οποία το 10% θα δινόταν στη μονή Ιβήρων, καθώς τα ακίνητα αυτά βρίσκονταν σε γη της. Η αγορά του 1326 είναι η τελευταία που πραγματοποιήθηκε η μονή στη Θεσσαλονίκη την παλαιολόγεια περίοδο. Φαίνεται όμως πως η μονή Ιβήρων είχε απολέσει από την κυριότητα της κάποια στιγμή πριν από τον Απρίλιο του 1346 το μετόχι του αγίου

στον κάτοχο της γης, το 10% της τιμής της πώλησης, το λεγόμενο «δεκατημόριον». Βλ. επίσης Th. Fögen, «Zeugnisse byzantinischer Rechtspraxis im 14 Jahrhundert», *Fontes Minores* 5 (1982), 215-280, όπου αναφέρονται περιπτώσεις πώλησης οικημάτων, που ανήκαν σε παροίκους και τα οποία όμως ήσαν χτισμένα σε έδαφος που δεν τους ανήκε.

32. A.-M. Talbot, «Women and Mt Athos» στο *Mount Athos and Byzantine Monasticism (Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994)*, επιμ. A. Bryer, M. Cunningham, Aldershot 1996, 72-3. Μάλιστα η A.-M. Talbot υπολόγισε βάσει των δημοσιευθέντων μέχρι και το 1994 αθωνικών εγγράφων ότι 57% αυτών εμπεριέχει μόνο άντρες, 27% γυναίκες και άντρες, όπως το παρόν συμβόλαιο, και 16% μόνο γυναίκες. Στα συμβόλαια, όπου εμπεριέχονται γυναίκες, ο ρόλος τους είναι ή «ενεργητικός», οι γυναίκες δηλ. είναι καθαρά οι πωλητές ή δωρητές, ή ο ρόλος τους είναι «παθητικός», οι γυναίκες δηλ. απλά έδιναν τη συγκατάθεσή τους σε μία δωρεά ή πώληση του συζύγου τους και ορκίζονταν να μην την αμφισβητήσουν στο μέλλον.

33. Iviron III: no. 76. Για το μετόχι του αγίου Γεωργίου, αλλά και για την πιθανή χωροθέτησή του βλ. R. Janin, *ό. π.*, 363.

34. PLP: no. 3125.

35. Iviron III: no. 84.

Βασιλείου, αλλά απέκτησε έναν κήπο κοντά στη Χρυσή πύλη στα δυτικά τείχη³⁶, αλλά και στην ανατολική πλευρά των τειχών, δίπλα στην πύλη Ασωμάτων³⁷ το μετόχι της αγίας Ανυσίας³⁸.

Η μονή του Βατοπεδίου πούλησε το 1270 στη μονή Ζωγράφου στην τιμή των 240 υπερπύρων ένα από τα δύο μετόχια της στη Θεσσαλονίκη, αυτό του αγίου Νικολάου³⁹, που βρισκόταν στη συνοικία της αγίας Πελαγίας⁴⁰, συνοικία γειτονική εκείνης του Ιπποδρό-

36. Μέσω της πύλης αυτής εισερχόταν κανείς στην Εγνατία οδό. Η Χρυσή πύλη είχε μετονομασθεί στα νεότερα χρόνια σε Πύλη του Βαρδαρίου. Η Εγνατία οδηγούσε στην Κασσανδρευτική πύλη των ανατολικών τειχών, η οποία από τον 10ο αι. αποκαλείτο πύλη Καλαμαριάς ή Καλαμαριάς (Γ. Θεοχαρίδης, *Τοπογραφία*, όπως σημ. 11, 11, Κουρκουτίδου-Τούρτα 1997, όπως σημ. 4, 19-20). Δεν με βρίσκει σύμφωνο η θέση του Β. Δημητριάδη ότι η Χρυσή Πύλη και όχι η Ληταία ήταν η δυτική πύλη της οδού του αγίου Δημητρίου. Η Ληταία πρέπει να αναζητηθεί σε άλλο σημείο των δυτικών τειχών (Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφικά*, όπως σημ. 5, 30).

37. Η πύλη αυτή βρισκόταν στα ανατολικά τείχη της πόλης. Η ονομασία της προέρχεται από το όνομα του γειτονικού ναού. Δεν πρέπει να βρισκόταν στο τέρμα κάποιας οδού της πόλης την περίοδο αυτή, όπως άλλες πύλες στο δυτικό και ανατολικό τείχος της πόλης, αλλά στο τέρμα της ελληνιστικής χάραξης της σημερινής οδού του αγίου Δημητρίου (βλ. χάρτη παραρτήματος) (Γ. Θεοχαρίδης, «Ο ναός Ασωμάτων, όπως σημ. 4, 32-7, J. M. Spieser, *ό. π.*, 52).

38. *Archives de l'Athos XIX, Actes d'Iviron*, Τόμος IV: *De 1328 au début du XVIe siècle* (Iviron IV), επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari με τη συνεργασία της E. Mètrénéli, Παρίσι 1995: no. 90. Το χρυσόβουλο αυτό φέρει την υπογραφή του Στέφανου Dušan. Μετά την κατάληψη των Σερρών από το Σεπτέμβριο του 1345, ο Σέρβος αυτοκράτορας χορήγησε αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, όπως οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, δηλώνοντας όχι μόνο τις επεκτατικές του βλέψεις σε περιοχές που ακόμα δεν υπέκειντο στον έλεγχό του, όπως η Θεσσαλονίκη, την οποία επιχείρησε ανεπιτυχώς να καταλάβει, αλλά ενεργούσε ως ένας «αυτοκράτωρ Ρωμαίων», ο οποίος συνέχιζε την παράδοση των «προκατόχων» του στην Κωνσταντινούπολη. Τα χρυσόβουλα του Σέρβου αυτοκράτορα προς τις αθωνικές μονές φανερώνουν από την άλλη τη στάση γενικά των τελευταίων απέναντι στην επέκταση της σερβικής εξουσίας στη Μακεδονία αναφορικά με την εκεί ακίνητή τους περιουσία.

39. Ο Ο. Tafrafi πιθανολογεί πως το μετόχι αυτό βρισκόταν ανατολικά και πολύ κοντά στον άγιο Νικόλαο τον Ορφανό (Ο. Tafrafi, *Topographie*, όπως σημ. 5, 190). Βλ. επίσης R. Janin, *Eglises*, 402.

40. Ο Γ. Ι. Θεοχαρίδης αδυνατεί να εντοπίσει τη συνοικία της αγίας Πελαγίας (Γ. Θεοχαρίδης, *Τοπογραφία*, όπως σημ. 11, 14). Δεδομένου ότι την περίοδο αυτή μητρόπολη ήταν ο ναός της αγίας Σοφίας, όπως έχει υποστηρίξει ο R. Janin (R. Janin, *Eglises*, 405), και βάσει οθωμανικών κρατικών αρχείων ο H. W. Lowry διαπιστώνει πως η συνοικία αυτή πρέπει να χωροθετηθεί δυτικά της συνοικίας του Ιπποδρόμου, όπου βρισκόταν ο ναός της αγίας Σοφίας και πιο συγκεκριμένα νότια της Εγνατίας, ανάμεσα στη συνοικία του Ιπποδρόμου και αυτή του αγίου Μηνά (H. W. Lowry, *Portrait*, όπως σημ. 5, 265, 269-270). Και ο Β. Δημητριάδης, αν και θεωρεί πως μητροπολιτικός ναός της πόλης την περίοδο αυτή ήταν ο ναός της Θεοτόκου της Οδηγήτριας, γειτονικός του ναού της αγίας Σοφίας, λίγο πολύ συμφωνεί με τον H. W. Lowry σχετικά με τη θέση και οριοθέτη-

μου⁴¹. Η μονή του Βατοπεδίου είχε απευθυνθεί στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης, γιατί ο άγιος Νικόλαος βρισκόταν δίπλα σε περιουσία της μητρόπολης⁴². Ο μητροπολίτης, αν και παραιτήθηκε από την αγορά, εκφράζει την επιθυμία του «διαπραθῆναι τοῦτο πρὸς εὐσεβῆς καὶ χριστιανικώτατον ὀρθόδοξον πρόσωπον» μη τυχόν και «εἰς ἀπρεπεῖς τινὰς ἐνεργείας χρήσεται ... καπηλίου δηλονότι ἐνεργεῖαν ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἀσέμων καὶ ἀνεικέων τῇ ἐκκλησίᾳ». Τι οδήγησε ὅμως τη μονή Βατοπεδίου στην πώληση του μετοχίου της; Ο μητροπολίτης Ιωαννίκιος στο «παραιτήσεως γράμμα» του κάνει λόγο για «τρικυμίας, ἃς ἀρτίως ὑπέστησαν (οἱ μοναχοὶ τῆς αθωνικῆς μονῆς), καὶ τὸ ἀπρόσοδον παντελῶς τοῦ τοιούτου μετοχίου». Το δεύτερο μισό του 13ου αι. η μονή Βατοπεδίου αντιμετώπιζε κάποιες οικονομικές δυσκολίες, οι οποίες πιθανώς να οφείλονται σε πειρατική επίθεση που είχε δεχθεί αλλά και στην κατάσχεση το 1259 περιουσιακών της στοιχείων από τον Μιχαήλ Η΄ για τη χρηματοδότηση μίας στρατιωτικῆς ἐπιχείρησης. Πρόθεση τῆς μονῆς ἦταν να αγοράσει με τα χρήματα που θα κέρδιζε ἀπὸ τὴν πώληση «λυσιτελέστερόν τι ἕτερον κτῆμα». Η μονή Βατοπεδίου δεν χάνει μετὰ τὴν πώληση τοῦ ἀγίου Νικολάου κάθε δεσμό με τὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς εἶχε τὴν κυριότητά της τὴν πόλη το μετόχι τῆς Θεοτόκου. Η μονή Ζωγράφου ἀπὸ τὴν ἄλλη δεν εἶχε μέχρι το 1270 κανένα μετόχι τὴν Θεσσαλονίκη και γι αὐτὸ οἱ μοναχοὶ τῆς παρουσιάζονται πολὺ ἐπίμονοι γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ μετοχίου. Στις ἐπισκέψεις τους στο Βατοπέδι ἀσκούσαν μεγάλη πίεση στους ἐκεῖ μοναχοὺς προκειμένου να μην ἐπιλεγεί κάποιος ἄλλος αγοραστής. Δεκαεννέα χρόνια μετὰ τὴν αγορά στο χρυσόβουλο τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ ὡς μόνον περιουσιακὸ στοιχεῖο τῆς μονῆς Ζωγράφου τὴν Θεσσαλονίκη καταγράφεται ἓνα μετόχι τοῦ ἀγίου Νικολάου με τὴν προσωνομία «το Γλυκὺ νερόν»⁴³. Ἀν πρόκειται γιὰ το μετόχι που εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ το Βατοπέδι ἢ γιὰ κάποιο νέο δεν γνωρίζουμε. Η εἰκόνα γιὰ τὴν ἀκριβή περιουσιακὴ κατάσταση τῆς μονῆς τὴν Θεσσαλονίκη γίνεται πιο θολή ἐξαι-

ση τῆς ἐν λόγω συνοικίας (Β. Δημητριάδης, Τοπογραφικά, ὅπως σημ. 5, 6, 33). Ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ἰδρυσή της ὡς τὴ μετατροπὴ της σε τζαμί βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Ἁγία Σοφία ὡς μητροπολιτικὸς ναὸς καὶ τὸ Ἐπισκοπεῖο, *Αφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Σωτήρη Κίτσα*, Θεσσαλονίκη 2001, 549-560.

41. W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, «Actes de l'Athos IV, Actes du Zographou» (Zographou), *Viz. Vrem. 13 (1907) (Βυζαντινά Χρονικά. Παράρτημα τοῦ ΙΓ' τόμου)*, Ἀμστερνταμ 1969, no. 9.

42. Zographou: no. 8.

43. Zographou: no. 11.

τίας της αναφοράς σε κάποιον άγιο Νικόλαο του Κύρου σε απογραφή του Απριλίου του 1290⁴⁴. Είναι άραγε το τρίτο μετόχι της μονής στην πόλη; Είναι πάντως μάλλον δύσκολο να δεχθούμε ότι το πάλοι ποτέ μετόχι του Βατοπεδίου απέκτησε δύο διαφορετικά προσωνύμια σε διάστημα πενήντα χρόνων. Στα 1326 ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος ξαναδίνει στην κυριότητα της μονής Ζωγράφου δύο μετόχια της του αγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη, το ένα επονομαζόμενο του Σγουρού και το άλλο του Κύρου⁴⁵. Πρώτη φορά συναντάμε το μετόχι του Σγουρού. Η αφαίρεση των μετοχίων από την κυριότητα της αθωνικής μονής έγινε «συγκεχυμένων ὄντων τῶν πραγμάτων ὑπὸ τῆς τοῦ καιροῦ ἀνωμαλίας». Πίσω από τη φράση αυτή εννοείται ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Ανδρόνικου Β΄ και του εγγονού του Ανδρόνικου Γ΄. Και για το μετόχι με το προσωνύμιο του Σγουρού οι απορίες μας είναι παρόμοιες. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για ένα διαφορετικό μετόχι ή αν μπορεί να ταυτοποιηθεί με αυτό που κάποτε ανήκε στη μονή Βατοπεδίου ή/και με το μετόχι το επονομαζόμενο το «Γλυκύ νερόν». Ένα συμβόλαιο αγοραπωλησίας του 1327 ρίχνει κάποιο φως στο ζήτημα των μετοχίων της μονής στη Θεσσαλονίκη και του αριθμού τους. Τον Μάρτιο του 1327 τρία αδέρφια, οι Δημήτριος, Μανουήλ και Μιχαήλ Καλλαμάνος πούλησαν στην τιμή των 250 υπερπύρων ακίνητα από πατρική τους κληρονομιά και τα 2/3 ενός ασκεπούς οικήματος στο ανατολικό μέρος της ίδιας αυλής⁴⁶. Το υπόλοιπο 1/3 ανήκε στον γαμπρό τους Δημήτριο Καβάσιλα, σύζυγο της αδελφής τους. Οι τρεις αδελφοί έδωσαν τριάντα επιπλέον υπέρπυρα στη μονή «χάριν μνημοσύνου των γονέων» τους. Ενδιαφέρον είναι ότι τα ακίνητα βρίσκονταν κοντά στο μετόχι του αγίου Νικολάου. Καθώς λοιπόν το μετόχι αυτό δεν αναφέρεται με κάποιο επιπλέον προσωνύμιο, υποθέτουμε πως πρόκειται για το μετόχι που κάποτε ανήκε στο Βατοπέδι και το οποίο δεν μπορεί να

44. Zographou: no. 17.

45. Zographou: no. 24.

46. Zographou: no. 25. Πολλές φορές στα έγγραφα χρησιμοποιείται απλά και μόνο ο όρος «αυλή», για να δηλώσει τα οικήματα. Η σχέση των οικημάτων με την αυλή ήταν άρρηκτη, καθώς ο ρόλος της ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Για αυτό τα έγγραφα τις περισσότερες φορές, όταν κάνουν λόγο για οικήματα, αναφέρουν και την αυλή, στην οποία βρίσκονταν. Όλα τα οικήματα είχαν επικοινωνία με αυτήν μέσω μιας πύλης. Η αυλή ήταν συνήθως κοινή για όλα τα οικήματα που έβλεπαν σε αυτή. Εξαιτίας δε του μικρού μεγέθους των οικημάτων μεγάλο μέρος των οικοκυρικών δραστηριοτήτων γινόταν σε μέρος της αυλής μπροστά σε κάθε οίκημα. Σε πολλές περιπτώσεις επίσης υπήρχε σε αυτή πηγάδι (D. Papachryssanthou, «Maisons modestes à Thessalonique au XIVe s.» στο *Αμνός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Αθήνα 1984: 260-2).

ταυτοποιηθεί με κανένα από τα υπόλοιπα ομώνυμα μετόχια. Δεν αποκλείεται συνεπώς η μονή Ζωγράφου να είχε τέσσερα μετόχια στη Θεσσαλονίκη αφιερωμένα όλα στον άγιο Νικόλαο, τα τρία από τα οποία είχαν και κάποιο προσωνύμιο, ενώ αυτό στη συνοικία της αγίας Πελαγίας όχι.

Και η μονή Βατοπεδίου προβαίνει στην αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή. Το Δεκέμβριο του 1327 η Θεοδότη με τη συναίνεση του συζύγου της Ιωάννη Φάλκωνα, πουλά στην τιμή των 46 υπερπύρων στον μοναχό της μονής Ιωαννίκιο Παιζό⁴⁷ το πατρικό της οίκημα που βρισκόταν στη συνοικία του Ιπποδρόμου δίπλα σε ακίνητα που είχε αγοράσει η μονή από τον θείο της Θεοδότης Νικόλαο Αγαπητό⁴⁸. Μία εικοσαετία περίπου αργότερα, το 1355, εκπρόσωπος της οικογένειας των Τζαμπλάκων, οικογένειας με σημαντική παρουσία στη Μακεδονία και τη Θράκη ήδη από τον 13ο αι. και με σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας⁴⁹, δωρίζει στην αθωνική μονή με την εισχώρησή του σε αυτή διάφορα ακίνητα στη μακεδονική ύπαιθρο. Ο δωρητής υπογράφει ως «Αρσένιος μοναχός ο Τζαμπλάκων»⁵⁰. Τον επόμενο χρόνο, το Μάιο του 1356, ο Αρσένιος Τζαμπλάκων δωρίζει και νέα ακίνητα, στα οποία περιλαμβάνονται ο ναός της Θεοτόκου της Καμαριωτίσσης στη συνοικία της Καταφυγής, δίπλα στην οποία βρίσκονταν διάφορα οικοδομήματα και ένα περιβόλι, καθώς και το μερίδιο της πατρικής του περιουσίας στις εκβολές του Γαλικού ποταμού, στα δυτικά της πόλεως⁵¹. Αργότερα, στα 1362, ο αδελφός του Δημήτριος, μέγας στρατοπεδάρχης, θα αφιερώσει στο

47. Δεν είναι καταγεγραμμένοι στο PLP.

48. *Archives de l'Athos XXI, Actes de Vatopédi*, Τόμος Α': *Des origines à 1329* (Vatopédi I), επιμ. J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros Παρίσι 1995, no. 65.

49. P. Charanis, «On the Social Structure and Economic Organisation of the Byzantine Empire in the 13th c. and later», *Byzantinoslavica* 21 (1951), 103, G. Weiss, *Johannes Kantakuzenos – Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch – in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14 Jh.*, Wiesbaden 1969, 92, A. Laiou, «The Byzantine Aristocracy in the Paleologan Period: A story of Arrested Development», *Viator* 4 (1973), 143-4, M. L. Rautman, «Aspects of Monastic Patronage in Palaeologan Macedonia», στο *The Twilight of Byzantium. Aspects of cultural and religious history in the late Byzantine Empire. (Papers from the Colloquium held at Princeton University, 8-9 May 1989)*, επιμ. S. Curčić και D. Mouriki, Princeton, 1991, 58-9.

50. Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες. Συμβολή εις την βυζαντινήν μακεδονικήν προσωπογραφίαν του ΙΔ' αιώνος», *Μακεδονικά* 5 (1963) 125-189, κυρίως 129-133. Για τον Αρσένιο Τζαμπλάκωνα βλ. PLP: no 27752.

51. Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες» (όπως σημ. 50), 133-138. Στα τέλη του 17ου αι. γίνεται αναφορά σε μία μονή της Θεοτόκου της Καμαριωτίσσης. Δεν μπορεί να αποκλεισθεί μία σχέση ανάμεσα στο ναό του βατοπεδινού εγγράφου και σε αυτή τη μονή. Βλ. R. Janin, *Eglises*, (όπως σημ. 2), 381.

Βατοπέδι και το δικό του μερίδιο του συγκεκριμένου κτήματος⁵². Η δωρεά γίνεται λίγα χρόνια μετά την πτώση του κινήματος των Ζηλωτών και εξαιτίας αυτής «των πραγμάτων ανωμαλίας εν Θεσσαλονίκη», όπως αναφέρει έγγραφο της μονής του 1373, τα δωρηθέντα ακίνητα είχαν υποστεί σημαντικές φθορές⁵³. Οι δωρεές προς τη μονή Βατοπεδίου δεν σταματούν εδώ. Άγνωστο πότε ακριβώς, αλλά πιθανότατα τις τελευταίες δεκαετίες του 14ου αι., περιέρχεται στην κυριότητά της το μετόχι του Σωτήρος μετά τον θάνατο του πρωτοστράτορα και μοναχού Μανασσή Ταρχανειώτη⁵⁴, όπως όριζε ο χρυσόβουλος λόγος του 1364 του ανιψιού του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄⁵⁵, και στις αρχές του 15ου αι. ακίνητα στη συνοικία της Καταφυγής, δωρεά της μονής της Τιμοπετρίτισσας⁵⁶.

Σημαντική ακίνητη περιουσία στη Θεσσαλονίκη διέθετε και η μονή Χιλανδαρίου. Ήδη στα 1299 είχε στην κυριότητά της ένα μετόχι του Αγίου Γεωργίου και λίγο έξω από την πόλη αμπέλια, τα οποία είχε αγοράσει παλαιότερα⁵⁷. Το μετόχι πρέπει να βρισκόταν στο ανατολικό μέρος της πόλης και όχι στο νοτιοδυτικό, όπως υποθέτει η Μ. Živojinović⁵⁸, καθώς τον Ιανουάριο του 1316 ο Ανδρόνικος Β΄ δίνει το δικαίωμα στη μονή να χρησιμοποιεί το μετόχι της το νερό του γειτονικού όρους Χορτιάτη⁵⁹. Συμβόλαιο της μονής της Ιερουσαλήμ με ημερομηνία 21 Ιανουαρίου του 1309⁶⁰ και με το οποίο αγόραζε γειτονικά της οικήματα στη συνοικία του Αγίου Παραμόνου από τον Ιωάννη Ανδρωνά και τη σύζυγό του Άννα⁶¹ και τον Γεώργιο Ευφημιανό και τη σύζυγό του Μαρία⁶² μας κάνει να υποθέσουμε ότι η εν λόγω μονή

52. Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες» (όπως σημ. 50), 138-141. Για τον Δημήτριο Τζαμπλάκωνα βλ. PLP: no 27755.

53. «Έγγραφο από τον ηγούμενο της μονής Βατοπεδίου Ιωσήφ, εκδοθέντα από τον Αλέξανδρο Βατοπεδινό», Γρηγόριος Παλαμάς 4 (1920), 631.

54. PLP: no. 27498.

55. Μ. Γούδας, «Βυζαντινά έγγραφα της εν Ἄθω ιεράς μονής του Βατοπεδίου», *ΕΕΒΣ* 4 (1927), 244-245. Για τη μονή αυτή και αργότερα μετόχι του Βατοπεδίου βλ. R. Janin, *ό. π.*, 416.

56. Christophe Giros, *ό. π.*, 269.

57. *Archives de l'Athos XX, Actes de Chilandar*, Τόμος I: *Des origines à 1319* (Chilandar I), επιμ. Μ. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Παρίσι 1998, no. 17.

58. Μ. Živojinović, «Le domaine de Chilandar sur le territoire byzantin de 1345 à 1371» *Αθωνικά Σύμμεικτα* 4 (1997), 472.

59. *Chilandar I*: no. 33.

60. *Chilandar I*: no. 25.

61. PLP: no. 969.

62. PLP: no. 6370.

περιήλθε στη μονή Χιλανδαρίου πιθανότατα κατά τη διάρκεια του 1316⁶³. Κτήτορας της μονής της Ιερουσαλήμ ήταν ο Stefan Uroš II Milutin, γαμπρός του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, ο οποίος είχε προικοδοτήσει τη Θεσσαλονίκη με ιερά καθιδρύματα⁶⁴. Πολλά οικήματα στη συνοικία του αγίου Μηνά αλλά και αμπέλια κοντά στην πόλη απέκτησε η μονή με την προσχώρηση του υιού Καραβά στην κοινότητά της. Τα ακίνητα αυτά περιγράφονται λεπτομερώς στη διαθήκη του πατέρα του Θεόδωρου Καραβά⁶⁵ συντεταγμένη τον Μάιο του 1314⁶⁶. Πέρα από αυτά η μονή αποκτά και άλλα οικήματα, από το 1322 μέχρι και τις αρχές του 1335 επί ηγουμενίας του Γερβάσιου⁶⁷. Την 9η Νοεμβρίου του 1322 ο Αλέξανδρος Δούκας Σαραντηνός⁶⁸, «δούλος» του αυτοκράτορα, με τη σύζυγό του Καλή της πουλούν στην τιμή των 90 υπερπύρων τρία οικήματα⁶⁹. Στις 19 Ιανουαρίου του 1326 η μοναχή Ανυσία Πλατυσκαλίτισσα⁷⁰, πούλησε στη μονή δύο οικήματα δίπλα σε ακίνητα της μονής στην τιμή των σαράντα υπερπύρων⁷¹. Το πόσο επιδίωξε η μονή να αποκτήσει και αυτά τα οικήματα φαίνεται από το γεγονός ότι η Ανυσία τα είχε στην κυριότητά της ελάχιστο χρονικό διάστημα, καθώς μόλις τέσσερις μήνες πριν τα είχε αγοράσει από τον Γεώργιο Χρυσόχειρα και τη σύζυγό του Θεοδώρα⁷². Την ίδια περίοδο η μονή Χιλανδαρίου είχε έλθει σε κάποια οικονομική συμφωνία με την οικογένεια της μοναχής Ευλογίας, όπως πληροφορούμαστε από το συμβόλαιο αγοραπωλησίας που φέρει ημερομηνία 22 Ιανουαρίου του 1327⁷³. Η οικογένεια της μοναχής, οι Πετζικόπουλοι, φαίνε-

63. M. Živojinović, *Domaine* (όπως σημ. 58), 467.

64. Από το 1303 ως το 1317 ο Uroš II Milutin διατήρησε στενές σχέσεις με την πεθερά του Ειρήνη, η οποία την περίοδο αυτή είχε την αυλή της στη Θεσσαλονίκη. Έτσι η πόλη έλαβε μεγάλο μέρος της υποστήριξης που ο Uroš II Milutin έδειξε σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο ιδρύοντας σε αυτήν ναούς και μονές. Πηγή του πλούτου του ήταν τα μεγάλα κοιτάσματα αργύρου στην νότια Σερβία, η εκμετάλλευση των οποίων τον έκαναν τον πιο πλούσιο μονάρχη των Βαλκανίων την εποχή του (P. Magdalino, «Some additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries in Thessalonica», *REB* 35 (1977), 283-4).

65. PLP: no. 2718.

66. *Chilandar I*: no. 30.

67. Για τα συγκεκριμένα οικήματα βλ. και M. Živojinović, *ό. π.*, 1997.

68. PLP: no. 24899.

69. L. Petit, «Actes de l' Athos V. 1 Actes du Chilandar», *Viz. Vrem.* 17 (1911), Παράρτημα 1, no. 84.

70. PLP: no. 23350.

71. Petit, *Chilandar*: no. 106.

72. PLP: no. 31194.

73. Petit, *Chilandar*: no. 112.

ται πως ανήκε στην αριστοκρατία της πόλης⁷⁴. Η μονή δύο χρόνια περίπου πριν, στα 1325, τους είχε δανείσει πενήντα υπέρπυρα με υποθήκη τρία οικήματα στη συνοικία του αγίου Παραμόνου. Το συμβόλαιο του δανεισμού, το οποίο δεν σώζεται πλέον στο αρχείο της μονής, όριζε πως αν η οικογένεια αποτύγχανε να αποπληρώσει το δάνειο εντός ενός έτους τα οικήματα θα περιέρχονταν στη μονή, αφού η τελευταία έδινε το επιπλέον ποσό των 90 υπερπύρων. Έτσι το κόστος απόκτησής τους θα έφτανε συνολικά τα 140 υπέρπυρα. Τον Ιανουάριο του 1327 τα ακίνητα περιήλθαν τελικά στην πλήρη κυριότητα της μονής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση συνεπώς η αθωνική μονή λειτούργησε ως πιστωτής. Η τελευταία αγορά από τη μονή Χιλανδαρίου ακινήτων στη συνοικία του αγίου Παραμόνου πραγματοποιήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου του 1335 με πωλητές την Ξενία με την οικογένειά της και πωληθέν στην τιμή των δέκα υπερπύρων ένα οικόπεδο⁷⁵. Μέσω δωρεάς τέλος αποκτά τη μονή του αγίου Γεωργίου τον Ιούνιο του 1323⁷⁶.

Οι μονές Ιβήρων, Βατοπεδίου και Χιλανδαρίου δεν ήταν οι μονές αθωνικές μονές που τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα προέβησαν σε αγορές στη Θεσσαλονίκη. Η μονή Ξενοφώντος αγόρασε στη συνοικία των Ασωμάτων το 1315 δύο οικήματα από τον Νικηφόρο Κλάδωνα, κληρικό, και τη σύζυγό του Μαρία⁷⁷. Η τιμή ορίστηκε στα 36 υπέρπυρα, γιατί το ήμισυ της αξίας των οικημάτων δωρίθηκε στη μονή. Αν και τα οικήματα βρίσκονταν σε έδαφος της μητρόπολης, η τελευταία αποποιήθηκε «το δίκαιον του πλησιασμού». Το δίκαιο αυτό είχε εκμεταλλευθεί δύο χρόνια πριν, το 1313, η μονή Ιβήρων για να αγοράσει τα ακίνητα του Κωνσταντίνου Μαραμαρά στη συνοικία της Αχειροποιήτου⁷⁸. Το συμβόλαιο του 1315 μας παρέχει επιπλέον πληροφορίες για την περιουσία της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη, καθώς ως μάρτυρας αναφέρεται ο μετοχιάρης «του κατὰ τὴν Θεσσαλονικὴν μετοχίου αὐτῆς» ιερομόναχος Νίφωνα⁷⁹. Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ του 1322 μαθαίνουμε πως πρόκειται για το μετόχι της Θεοτόκου⁸⁰. Το μόνο διασωθέν έγγραφο της μονής Ξενοφώντος που μας δίνει μία συνολική εικόνα των ακινήτων της στη Θεσσαλονί-

74. PLP: no. 22531.

75. Petit, Chilandar: no. 125.

76. Petit, Chilandar: no. 90.

77. *Archives de l'Athos XV, Actes de Xénophon* (Xénophon), επιμ. D. Papachrysanthou, Παρίσι 1986, no. 10. Για τους πωλητές βλ. PLP: no. 11769.

78. Iviron III: no. 73.

79. PLP: no. 92.

80. Για το μετόχι αυτό της μονής Ξενοφώντος βλ. R. Janin, *Eglises*, (όπως σημ. 2), 385.

κη είναι το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου του 1322⁸¹. Κοντά στην πόλη η μονή κατείχε εξ αγοράς ένα αμπέλι δώδεκα μοδίων, ενώ εντός των τειχών το μετόχι της Θεοτόκου με διάφορα οικήματα, από τα οποία άλλα προορίζονταν για τις ανάγκες των εκεί μοναχών και άλλα εκμισθώνονταν. Πόσα όμως ήσαν αυτά και σε ποια συνοικία της πόλης βρίσκονταν δεν μας δηλώνει το έγγραφο. Δεν γνωρίζουμε επίσης αν στα οικήματα περιλαμβάνονταν τα οικήματα ή κάποια απ' αυτά που αναφέρει ο πρώτος του Αγίου Όρους Παύλος στο έγγραφό του του Ιουλίου του 1089⁸². Η μονή είχε αγοράσει επιπλέον κοντά στο μετόχι της μία αυλή γνωστή ως «αυλή του Καβάσιλα» και τρία εργαστήρια, τα μεν δύο γνωστά ως «του Εξακούστου» και το άλλο ως «του Σκουτελά». Και πάλι δεν γνωρίζουμε σε ποια συνοικία βρίσκονταν τα ακίνητα και πότε αποκτήθηκαν. Ωστόσο υποθέτουμε από μία δικαστική απόφαση επίλυσης της διαμάχης ανάμεσα στη μονή και την οικογένεια Δαδά πως βρίσκονταν στη συνοικία Ασωμάτων⁸³. Πιθανότατα τα ονόματα «Καβάσιλας», «Εξακούστος» και «Σκουτελάς» είναι αυτά των προγενέστερων ιδιοκτητών⁸⁴. Η περιουσία της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη δεν περιορίζεται σε αυτά τα ακίνητα. Της είχαν δωρίσει οικήματα πίσω από το ναό των Ασωμάτων. Το ένα οίκημα ανήκε κάποτε στον Κρηνίτη Ξένο⁸⁵, ο οποίος τα είχε αγοράσει στην τιμή των 13 υπερπύρων από τον Μιχαήλ Καπιτωναΐτη και τη σύζυγό του Ξένη⁸⁶ τον Αύγουστο του 1309⁸⁷. Ανατολικά του συγκεκριμένου οικήματος βρισκόταν ένα οίκημα της Θεοδώρας Γώργαινας⁸⁸ με το οποίο μοιραζόταν την ίδια αυλή και το οποίο τον Φεβρουάριο του 1310 πουλήθηκε στον κληρικό Ιωάννη Παπαδόπουλο⁸⁹. Και τα δύο οικήματα βρίσκονταν σε γη της εκκλησίας των Ασωμάτων. Ποιοι

81. Xénophon : no. 17.

82. Xénophon : no. 1 Με αυτό επαναφέρεται η ηγουμηνία της μονής στον Συμεών ύστερα από παράκληση του τελευταίου στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Α'. Σύμφωνα με το έγγραφο η μονή διέθετε «έντός τῆς Θεσσαλονίκης αὐλᾶς τρεῖς, ἢ μία τῆς μονῆς καὶ αἱ δύο αἱ παρά (του Συμεών) ἐξωνηθεῖσαι, ἕτερα ὀσπήτια πλησίον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τὰ ἐξωνηθέντα παρά (του Συμεών)». Το έγγραφο δεν αναφέρει τον αριθμό των οικημάτων και τη συνοικία όπου βρίσκονταν οι αυλές καθώς και τί αυτές περιλάμβαναν. Γνωρίζουμε μόνο πως κάποια οικήματά της ήσαν στη συνοικία του αγίου Μηνά.

83. Xénophon : no. 32.

84. Το όνομα «Καβάσιλας» παραπέμπει σε γνωστή οικογένεια μεγαλογοιοκτημόνων της Θεσσαλονίκης, βλ. G. Weiss, Kantakuzenos, (όπως σημ. 49), 92.

85. PLP: no. 13741.

86. PLP: no. 11034.

87. Xénophon : no. 8.

88. PLP: no. 4303.

89. Xénophon : no. 9. Στοιχεία για τον Ιωάννη Παπαδόπουλο στο PLP: no. 21761.

ήσαν οι δωρητές των οικημάτων στη μονή δεν γνωρίζουμε. Ίσως ήσαν οι νέοι ιδιοκτήτες, ο Κρηνίτης Ξένος και ο κληρικός Ιωάννης Παπαδόπουλος ή οι κληρονόμοι τους. Προβληματισμό γεννά το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ καθώς σε αυτό καταγράφεται ως περιουσία της μονής μία αυλή κοντά στη μονή του Φιλοκάλου. Αν και η αυλή αναφέρεται στο χρυσόβουλο ότι ήταν προϊόν μόνο δωρεάς και στο έγγραφο δωρεάς - πώλησης των δύο οικημάτων του Νικηφόρου και της Μαρίας Κλάδωνα δεν γίνεται καμία αναφορά σε μονή με το όνομα Φιλοκάλου πρέπει η εν λόγω αυλή και τα οικήματα να ταυτιστούν. Δεν πρέπει όμως να ταυτίσουμε τη μονή Φιλοκάλου με το μετόχι της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη αλλά με τη μονή του Χριστού του Φιλοκάλου, την οποία φαίνεται να επισκέφθηκε στις αρχές του 15ου αι. ο Ρώσος μοναχός Ιγνάτιος του Smolensk⁹⁰, η χωροθέτηση της οποίας πρέπει συνεπώς να αναζητηθεί στη συνοικία Ασωμάτων⁹¹.

Η μονή Ξενοφώντος απέκτησε μέσω δωρεάς σημαντική ακίνητη περιουσία στη συνοικία του Ιπποδρόμου, καθώς τον Νοέμβριο του 1324 ο μοναχός Λαυρέντιος Κλάδων⁹² τής δώρισε μία μονή αφιερωμένη στη Θεοτόκο, την οποία είχε ανεγείρει ο ίδιος «οἰκείοις κόποις καὶ ἀναλώμασιν»⁹³. Ο κτήτορας δεν αναφέρεται στις γνωστές οικογένειες της παλαιολόγεια Θεσσαλονίκης ή Μακεδονίας⁹⁴. Στα ακίνητα της μονής περιλαμβάνονταν εκτός από το ναό και τα κελιά σε κοινή αυλή δύο αμπέλια και διάφορα οικήματα. Σχετική με τη δωρεά αυτή φαίνεται πως είναι η απόφαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριου⁹⁵ του 1343, με την οποία ο μητροπολίτης παραχώρησε στη μονή Ξενοφώντος υπό πολλές προϋποθέσεις ένα ναό της Θεοτόκου στη συνοικία του Ιπποδρόμου, ο οποίος πρέπει να ταυτιστεί με την ομώνυμη μονή⁹⁶. Βάσει του μητροπολιτικού εγγράφου ο Λαυρέντιος Κλάδων κάποια στιγμή μετά τη δωρεά του προσχώρησε στην αθωνική μονή, από την οποία αποχώρησε αργότερα άγνωστο γιατί. Ίσως η αποχώρη-

90. P. Magdalino, Additions (όπως σημ. 64), 282, Γ. Θεοχαρίδης, «Μία εξαφανισθείσα σημαντική μονή της Θεσσαλονίκης. Η μονή Φιλοκάλλη», *Μακεδονικά* 21 (1981), 319-348, L. Rautman, «Aspects of Monastic Patronage in Palaeologan Macedonia», (όπως σημ. 90), 157-8.

91. Ήδη ο Θεοχαρίδης έχει υποστηρίξει ότι βρισκόταν σε κάποια ανατολική συνοικία της πόλης Γ. Θεοχαρίδης, (όπως σημ. 90), 337-348.

92. PLP: no. 11768.

93. Χένοφον : no. 20. Για το συγκεκριμένο μετόχι βλ. R. Janin, *Eglises*, 385.

94. P. Charanis, «The monk as an element of Byzantine Society», *DOP* 25 (1971), 61-84, A. Laiou, *The Byzantine Aristocracy*, (όπως σημ. 49), 131-151, 143-4, L. Rautman, (όπως σημ. 49), 58-9.

95. PLP: no. 16276.

96. Χένοφον : no. 26.

σή του να σχετίζεται με το γεγονός ότι το μετόχι βρέθηκε στην κυριότητα της μητρόπολης της Θεσσαλονίκης. Η περιουσία πάντως της μονής του Ξενοφώντος στη συνοικία του Ιπποδρόμου δεν περιορίζεται στο μετόχι της Θεοτόκου. Κάποια στιγμή μετά το 1336 περιήλθαν στην κυριότητά της δύο επιπλέον οικήματα σε γη της μονής των αγίων Αναργύρων⁹⁷, τα οποία είχε πουλήσει έναντι 58 υπερπύρων η Ειρήνη, σύζυγος του Λέοντος Παυλή⁹⁸ στον ιερομόναχο Ιγνάτιο Συρριάρη⁹⁹ τον Ιούνιο του 1336¹⁰⁰.

Σημαντική ακίνητη περιουσία στη Θεσσαλονίκη είχε και η μονή Φιλοθέου, αν και αντλούμε πληροφορίες για αυτήν από ένα μόνο έγγραφο, το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' του Οκτωβρίου του 1326¹⁰¹. Σε αυτήν περιλαμβάνονταν δύο μετόχια, των αποστόλων Πέτρου και Παύλου και του αγίου Γεωργίου του Λαγκαδινού, η περιουσία των οποίων συνίστατο σε αμπέλια, περιβόλια, οικήματα που εκμισθώνονταν αλλά «καὶ τόπον ἐν ᾧ τελεῖται κατ' ἔτος ἡ πανήγυρις τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου». Δεν γνωρίζουμε σε ποια σημεία της πόλης βρίσκονταν. Ωστόσο φαίνεται πως η μονή Φιλοθέου είναι η μόνη αθωνική μονή με ιδιοκτησία γη, όπου διεξαγόταν ετήσια εμποροπανήγυρη.

Στη Θεσσαλονίκη η μονή Καρακάλλου είχε στην κυριότητά της το μετόχι του Σωτήρος Χριστού του Αγιομαυρίτου στα τέλη του 13ου αι.¹⁰² Την τρίτη δεκαετία του 14ου αι. αγοράζει από τον Αναστάσιο Δούκα Τορνίκη και τη σύζυγό του Θεοδώρα¹⁰³ με τη συναίνεση του πατέρα της Ανδρόνικου Καβάσιλα, οικείου του αυτοκράτορα¹⁰⁴, γη 450 βασιλικών μοδίων, λίγο έξω από τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης έναντι 250 υπέρπυρων¹⁰⁵. Η οικογένεια Καβάσιλων, μία από τις πιο επιφανείς της πόλης την παλαιολόγεια περίοδο, είχε ιδιαίτερες σχέσεις με το Άγιο Όρος, καθώς πρόγονός της μαρτυρείται ως ένας εκ των ιδρυτών της μονής Βατοπεδίου¹⁰⁶.

97. Για την εν λόγω μονή βλ. R. Janin, *Eglises*, 350.

98. PLP: no. 22147.

99. Κανένας από όσους αναφέρονται στο PLP με το επίθετο αυτό δεν ταυτίζεται με τον Ιγνάτιο Συρριάρη του εγγράφου. Βλ. PLP: no. 8020-6.

100. Xénophon : no. 24.

101. W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, «Actes de l'Athos VI, Actes de Philothée», *Viz. Vrem.* 20 (1913), Παράρτημα αρ. 1, no. 6.

102. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, Μόναχο 1948, no. 38 (σελ. 110-112), για το μετόχι βλ. R. Janin, *ό. π.*, 1975: 416.

103. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τα πρόσωπα αυτά στο PLP.

104. PLP: no. 10074.

105. Αθωνικά Σύμμεικτα 1: no. 22.

106. G. Weiss, *Johannes Kantakuzenos...*, *ό. π.*, 92.

Οι αποφάσεις που επέλυαν τη διαφορά της μονής Δοχειαρίου με τον καβαλλάριο Δημήτριο Τρικανά¹⁰⁷ αναφορικά με την περιουσία του μοναχού Γρηγόριου Ισβή¹⁰⁸ που πέθανε χωρίς διαθήκη μάς πληροφορούν για την ύπαρξη ενός μετοχίου της μονής στη Θεσσαλονίκη¹⁰⁹. Πριν από το 1381, η μονή απέκτησε άγνωστο πότε ακριβώς και με ποιό τρόπο ακίνητα *αυλής* στη συνοικία του Ιπποδρόμου, χωρίς να γνωρίζουμε το είδος των εκεί ακινήτων. Στις 27 Οκτωβρίου του ίδιου έτους προστέθηκε και ένα οίκημα της ίδιας αυλής, ιδιοκτησίας του μοναχού Σίμωνα, κατά κόσμον Σταμάτιου¹¹⁰, το οποίο δώρισε μετά την είσοδό του στη μοναστική κοινότητα της Δοχειαρίου¹¹¹.

Περιουσία στην παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη διέθεταν και άλλες αθωνικές μονές. Η μονή Εσφιγμένου είχε στην κυριότητά της ένα μετόχι στη συνοικία των Ασωμάτων πριν από το 1258¹¹², η μονή του αγίου Παντελεήμονος το μετόχι της αγίας Ζηναΐδος¹¹³ πριν από το 1311¹¹⁴, η μονή Εσφιγμένου το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου αλλά και οικήματα και αμπέλια λίγο έξω από τα τείχη¹¹⁵ πριν από το 1346¹¹⁶, η μονή Διονυσίου, που ιδρύθηκε μόλις στα 1370, απέκτησε μέσω δωρεάς το Σεπτέμβριο του 1420¹¹⁷ από τη Μαρία Αγιορείτισα, που παρά την ένδειά της κάποτε ζούσε καιρούς «πλούτου καὶ δόξης καὶ εὐημερίας»¹¹⁸, τον μικρό ναό των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων¹¹⁹ με

107. PLP: no. 29308.

108. PLP: no. 8292.

109. Docheiariou: nos 34, 35.

110. PLP: no. 25379.

111. Docheiariou: no. 47.

112. *Archives de l'Athos VI, Actes d'Esphigmenou*, έκδ. J. Lefort, Παρίσι 1973, no. 6, Appendice A.

113. Για το μετόχι αυτό βλ. και R. Janin, *Eglises*, 373.

114. *Archives de l'Athos XII, Actes de Saint-Pantéléemôn*, έκδ. P. Lemerle, G. Dagon, S. Čirković, Παρίσι 1982, no. 10.

115. Βλ. και σημειώσεις Lavra I: no. 59. Το μετόχι αυτό του Ιωάννου Προδρόμου δεν αναφέρεται από τον R. Janin.

116. *Esphigmenou*: no. 22.

117. *Archives de l'Athos IV, Actes de Dionysiou*, έκδ. N. Oikonomidès, Παρίσι 1995, no. 19.

118. PLP: no. 250.

119. Για το ναό αυτό βλ. και R. Janin, *Eglises*, 412. Στο κατάστιχο του πατριαρχείου του 14ου αι. υπάρχει ένα πατριαρχικό γράμμα του Ιουλίου του 1400 και αφορά στην μίσθωση με όρους «εμφύτευσης» από κάποιον Κωνσταντίνο Σαμαμίνθη ενός εργαστηρίου «μυρεμικού», το οποίο βρισκόταν στη συνοικία του αγίου Μηνά. Το εργαστήριο αυτό ανήκε κατά το ήμισυ στη μεγάλη μονή του Υπομινήσκοντος και το άλλο μισό στις μονές του Χριστού Φιλανθρώπου και του αγίου Βασιλείου και στους ναούς της Παναγίας της Οδηγήτριας και των αγίων Τεσσαράκοντα (Fr. Miklosich - J. Müller, *Acta*

ένα ετοιμόρροπο οίκημα και ένα κελί που βρίσκονταν στη συνοικία του Ομφαλού, και τέλος η μονή του αγίου Παύλου κατόπιν δωρεάς του μεγαλογαιοκτήμονα Ροδοσθλάβου Σάμπια¹²⁰ ανάμεσα στα πολλά και σημαντικά ακίνητα στα περίχωρα της πόλης εντός αυτής ένα οίκημα¹²¹.

Παρά συνεπώς τις όποιες επί μέρους ενστάσεις του Α. Kazhdan¹²², οι αθωνικές μονές είχαν σημαντική περιουσία στη Θεσσαλονίκη, τη μεγαλύτερη από άποψη πληθυσμού πόλη της Μακεδονίας, η οποία εκτός του ότι αποτελούσε το μεγαλύτερο κέντρο κατανάλωσης των αγροτικών προϊόντων της γύρω υπαίθρου και κυρίως της Χαλκιδικής, διέθετε το μεγαλύτερο λιμάνι της περιοχής με κύρια λειτουργία του τη διοχέτευση από αυτό της πρωτογενούς παραγωγής της βαλκανικής ενδοχώρας¹²³. Ενδιαφέρον είναι ότι πολλά από αυτά τα ακίνητα προέρχονται από αγορές. Οι αγορές της μονής Ιβήρων χρονολογούνται από το 1314 ως το 1326, τη δεύτερη δεκαετία του 14ου αιώνα χρονολογούνται και οι αγορές της μονής Ξενοφώντος ενώ οι αγορές της μονής Χιλανδαρίου χρονολογούνται από το 1322 ως το 1335 και αυτές της μονής Βατοπεδίου το 1327. Φαίνεται πως η Μεγίστη Λαύρα δεν προχώρησε σε καμία αγορά στη Θεσσαλονίκη. Τα ακίνητα των αθωνικών μονών δεν βρίσκονταν κάπου τυχαία αλλά δίπλα σε μετόχια τους ή άλλες προϋπάρχουσες περιουσίες τους, της μονής Ιβήρων δίπλα στα μετόχια του αγίου Ιωάννη Προδρόμου και της αγίας Βαρβάρας, της μονής Ξενοφώντος πιθανότατα κοντά στο μετόχι της Θεοτόκου, της μονής Χιλανδαρίου γύρω από το μετόχι της αγίας Ιερουσαλήμ και της μονής Ζωγράφου δίπλα στο μετόχι του αγίου Νικολάου στη συνοικία της αγίας Πελαγίας. Οι αθωνικές μονές συνεπώς έδειχναν μία σαφή επενδυτική λογική στον τρόπο επέκτασης της περιουσίας τους. Προστάτευαν έτσι καλύτερα τις κτήσεις τους έναντι των οποιοδήποτε επιβουλών, η εποπτεία της περιουσίας τους ήταν άμεση και άρα αποδοτικότερη και παράλληλα επικαλούμενες το δικαίωμα της προτίμησης μπορούσαν να τις επεκτείνουν ακόμα περισσότερο. Ανάλογη τακτική

et diplomatica graeca, Τόμος Β', Βιέννη 1862, 434-7). Ο τελευταίος αυτός ναός ίσως ταυτίζεται με τον ναό της Αγιορείτισας, αν και σε κανένα σημείο του εγγράφου δεν γίνεται κάποια αναφορά σε κάποιο εργαστήριο.

120. PLP: no. 24781.

121. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern*, no. 42 (σελ. 119-120).

122. A. Kazhdan, «The Italian and Late Byzantine City», *DOP* 49 (1995), 13.

123. Βλ. ενδεικτικά Α. Harvey, *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο, 900-1200*, Αθήνα 1997, 357, Α. Laiou - Thomadakis, «The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: 13th - 15th c.», *DOP* 34-5 (1980/1), 183, 185, 205-6.

επέκτασης της ακίνητης περιουσίας των αθωνικών μονών συναντάμε και στην ύπαιθρο.

Τι οδήγησε όμως τις μονές να προβούν σε αγορές ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και μάλιστα σε αυτό το συγκεκριμένο διάστημα; Με εξαίρεση τη μονή Ιβήρων, παράλληλη άνοδο σημείωσε και η περιουσία των μονών στην ύπαιθρο, κοντά στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Οι νέες κτήσεις της μονής Ιβήρων στην ύπαιθρο προέρχονται αποκλειστικά από δωρεές και οι μόνες αγορές της αφορούν στα ακίνητα εντός της Θεσσαλονίκης, ενώ η περιουσία των υπολοίπων μονών στην Καλαμαριά, την Κασσάνδρα, το Λογγό, την Ιερισσό, την περιοχή του Στρυμόνα και στο δέλτα του Βαρδάρη αυξάνει μέσω αγορών και δωρεών¹²⁴. Και τα επόμενα όμως χρόνια μέχρι το 1357 φαίνεται πως η περιουσία της μονής Ιβήρων παρέμεινε σε γενικές γραμμές σταθερή¹²⁵. Εντούτοις παρέμεινε η δεύτερη μετά τη Μεγίστη Λαύρα μονή με τη μεγαλύτερη περιουσία στη μακεδονική ύπαιθρο. Όλες σχεδόν οι αθωνικές μονές είχαν μετόχια και ακίνητα στις ανατολικές συνοικίες του Ιπποδρόμου και των Ασωμάτων στη Θεσσαλονίκη, εκεί όπου κατέληγαν οι χερσαίοι δρόμοι από την Καλαμαριά και τη Χαλκιδική. Η έντονη παρουσία των αθωνικών μονών στις ανατολικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης. Φαίνεται λοιπόν πως παλαιά και νέα ακίνητα των αθωνικών μονών χρησιμοποιούνταν ως χώρος συγκέντρωσης και αποθήκευσης των προς πώληση αγροτικών προϊόντων που προέρχονταν από την ύπαιθρο, πριν αυτά καταλήξουν στην εγχώρια αγορά ή εξαχθούν από το λιμάνι της πόλης για ακόμα μακρύτερους προορισμούς¹²⁶. Οι μοναχοί γενικά συμμετείχαν ενεργά στο εμπόριο¹²⁷. Σε πολλά αυτοκρατο-

124. Xénophon: 19, 29, Chilandar I: 48, 62, Petit, Chilandar: nos 34, 36, Vatopédi I: 18. Για τις οικονομικές δραστηριότητες της μονής Βατοπεδίου στην ύπαιθρο το 14ο αι. βλ. Α. Λαίου, «Economic Activities of Vatopédi in the fourteenth century» στο *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη*. Αθωνικά Σύμμεκτα 7, Αθήνα 1999, 66-72.

125. Iviron IV: 11.

126. Για την αλληλεξάρτηση μονών και πόλεων αναφορικά με την αγροτική παραγωγή των πρώτων βλ. επίσης V. Hrochová, «Participation des villes et des monastères au surplus dans les exploitations rurales Byzantines (XIIe - XVe siècles)» στο *Economies méditerranéennes. Equilibres et intercommunications. XIIe - XVe siècles*. Τόμος Β', Αθήνα 1986, 123-130.

127. Γνωρίζουμε την περίπτωση ενός τουλάχιστον μοναχού που είχε συνάψει *συντροφία*, συνεταιρισμό, για την εκμετάλλευση ενός εμπορικού πλοίου με έναν Δυτικό παρά το γνωστό αντιδυτικό φανατισμό της περιόδου. Το 1361 ο Ιωασάφ Βασιλικός, μοναχός της μονής του αγίου Αθανασίου, είχε στην ιδιοκτησία του το 50% ενός πλοίου με το όνομα «Άγιος Αθανάσιος» με το υπόλοιπο μισό να ανήκει σε κάποιον Simone Sardo di Recco, ιταλικής καταγωγής. Καθώς ο Ιωασάφ δεν μπορούσε να είχε προσωπική

ρικά χρυσόβουλα προς τις μονές γινόταν ρητή αναφορά στα εμπορικά πλοία τους και στα δικαιώματα που τους παρείχε ο αυτοκράτορας¹²⁸. Ένδειξη της εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής των αθωνικών μονών αποτελεί το γεγονός ότι κάποιες μονές είχαν εγκαταστήσει επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων, κυρίως πατητήρια για την παραγωγή κρασιού και νερόμυλους.

Αυτό που είναι βέβαιο όσον αφορά την εκμετάλλευση των μοναστικών αστικών κτήσεων, καθώς δηλώνεται ρητά σε πολλά αθωνικά έγγραφα και κυρίως στα χρυσόβουλα, είναι ότι οικήματα, εργαστήρια και γη εκμισθώνονταν. Πρόκειται για τα «ενοικικά». Ωστόσο τα διασωθέντα μισθωτήρια συμβόλαια που διασώζονται στα αθωνικά αρχεία και αφορούν σε ακίνητα στη Θεσσαλονίκη είναι ελάχιστα. Τον Οκτώβριο του 1264 η μονή Ιβήρων εκμισθώνει στον Νικόλαο Καμούδη¹²⁹ το μετόχι του αγίου Κλήμεντος¹³⁰. Ο μισθωτής, σελοποιός στο επάγγελμα, είχε την υποχρέωση να αναστηλώσει τις όποιες φθορές είχε προκαλέσει ο χρόνος στο ναό και τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις του μετοχίου. Το ενοίκιο καθορίστηκε στα τέσσερα υπέρπυρα ετησίως, τα οποία ο Καμούδης θα παρέδιδε στους εκπροσώπους της μονής, εφόσον εκπληρώνονταν οι παραπάνω υποχρεώσεις, μετά την παρέλευση ενός χρόνου. Καθώς μετά το θάνατό του η μίσθωση του μετοχίου θα περιερχόταν σε τρία πρόσωπα διαδοχικά, ο Καμούδης είχε το δικαίωμα να ορίσει διάδοχο του πρόσωπο της επιλογής του αρκεί να γινόταν αποδεκτό από τη διοίκηση της μονής. Το ενοίκιο θα παρέμενε σταθερό. Αν κάποια στιγμή ο μισθωτής αθετούσε τους όρους του συμβολαίου, το συμβόλαιο θα λυνόταν αυτόματα και θα επιβαρυνόταν με πρόστιμο. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη όμως με τον Καμούδη, καθώς η συνοδική απόφαση της 5ης Οκτωβρίου του 1295 αναφέρει ότι όχι μόνο εξετέλεσε στο έπακρον τις υποχρεώσεις του, αλλά κληροδότησε στο μετόχι δύο αμπέλια και κάποια οικήματα¹³¹. Έναν αιώνα αργότερα, στα 1356, η μονή εκμισθώνει στον Κωνσταντίνο Αγαλλιανό γη στη συνοικία της Καταφυγής, κοντά σε ακίνητά της, έναντι ετησίου μισθώματος 1,25 υπερπύρων. Το συμβόλαιο όριζε ότι ενοικιαστής θα

περιουσία, στην πραγματικότητα ο συνεταιρισμός είχε ως συμβαλλόμενα μέλη το ίδιο το μοναστήρι και τον Ιταλό έμπορο. Οι όποιες συνεπώς θεολογικές διαφορές υποχωρούσαν μπροστά στην προοπτική μίας καλύτερης οικονομικής απόδοσης (N. Oikonomidès, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople XIIIe - XVe*, Μοντρεάλ - Παρίσι 1979, 74, 76).

128. Βλ. ενδεικτικά Lavra II: no. 71, Iviron III: no. 58, Chilandar I: no. 17.

129. P.L.P.: no. 10723.

130. Iviron III: no. 60.

131. Iviron III: no. 68.

μπορούσε να κατασκευάσει όσα οικήματα επιθυμούσε, τα οποία θα εκμεταλλευόταν 25 χρόνια¹³². Δέκα χρόνια αργότερα, το Μάρτιο του 1376, η μονή εκμισθώνει με συμβόλαιο εμφύτευσης στον Κωνσταντίνο Κυπριανό¹³³ όλα τα ακίνητα που είχε δωρίσει δύο δεκαετίες πριν ο μοναχός Αρσένιος Τζαμπλάκων και τα οποία από τότε δεν βρίσκονταν στην καλύτερη κατάσταση¹³⁴. Έγγραφο της μονής, του Ιανουαρίου του 1373 και του Αυγούστου του 1375, αναφέρουν χαρακτηριστικά πως είχαν καταλήξει σε «αφοδευτήρια»¹³⁵. Ενεργό ρόλο στη σύναψη του συμβολαίου διαδραμάτισε ο οικονόμος του μετοχίου της στην πόλη Αρέθας¹³⁶. Μέρος των ακινήτων είχε μισθώσει ο Κωνσταντίνος Κυπριανός και παλαιότερα, στα οποία είχε ήδη επιφέρει κάποιες βελτιώσεις. Καθώς η μονή, είδε πως τέτοια συμβόλαια λειτουργούσαν μόνο προς όφελός της, με το παρόν συμβόλαιο τού παραχωρήθηκαν και τα υπόλοιπα ακίνητα ανάμεσα στα οποία και ο μικρός ναός της Θεοτόκου. Η εκμετάλλευση των ακινήτων από τον Κυπριανό θα ήταν εφ' όρου ζωής με το δικαίωμα μετά το θάνατό του να τα μεταβιβάσει σε πρόσωπο της επιλογής του, μετά το θάνατο του οποίου θα επανέρχονταν πλέον στην πλήρη κυριότητα της μονής. Το ύψος του ενοικίου που θα όφειλαν στη μονή και οι δύο μισθωτές ορίστηκε στα 48 μεγάλα δουκάτα.

Στοιχεία για τη μελέτη των μισθώσεων μοναστικών αστικών ακινήτων παρέχει και μία δικαστική απόφαση του μητροπολίτη Συμεών στα 1419¹³⁷. Η μονή Ξενοφώντος είχε εκμισθώσει, πριν από το 1417, στον Δαδά¹³⁸ ακινήτά της, πέντε εργαστήρια και τρία μεγάλα οικήματα σε κοινή αυλή στη συνοικία Ασωμάτων, τα οποία ήσαν σε άθλια κατάσταση. Το ενοίκιο καθορίστηκε στα τρία υπέρπυρα ετησίως. Ο Δαδάς όχι μόνο τα επιδιόρθωσε, αλλά τα συνένωσε μετατρέποντας τα σε οινοπωλείο, τα οποία εν συνεχεία εκμίσθωσε σε τρίτους εισπράττοντας τριάντα και πλέον υπέρπυρα, ενώ το ενοίκιο προς τη μονή παρέμεινε σταθερό. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε από την οικογένειά του και μετά το θάνατό του το 1417. Η μονή Ξενοφώντος τελικά θα επιτύχει την ακύρωση της μίσθωσης.

132. Christophe Giros, *Présence athonite*, (όπως σημ. 1), 269.

133. P.L.P: no. 13941.

134. Γέρων Αρκάδιος Βατοπεδινός, «Αγιορείτικα ανάλεκτα εκ του αρχείου της μονής Βατοπεδίου», *Γρηγόριος Παλαμάς* 11 (1927), 221-223.

135. «Έγγραφο από τον ηγούμενο της μονής Βατοπεδίου Ιωσήφ, εκδοθέντα από τον Αλέξανδρο Βατοπεδινό», *Γρηγόριος Παλαμάς* 4 (1920), 631-635.

136. P.L.P: no. 1296.

137. Xénophon no. 32.

138. P.L.P: no. 91745.

Τα παραπάνω συμβόλαια δεν μπορούν να μας δώσουν μία συνολική εικόνα του πώς εκμίσθωναν τα αστικά ακίνητά τους οι αθωνικές μονές. Γι' αυτό και οι απόψεις αναφορικά με τα έσοδα γενικά των μονών από την ενοικίαση των αστικών τους ακινήτων ποικίλλουν. Ο Κ.-Ρ. Matschke θεωρεί πως αυτά αποτελούσαν ένα σημαντικό μερίδιο των συνολικών τους εσόδων¹³⁹, ενώ για τον Α. Harvey αυτά ήταν πάντοτε ισχνά εν συγκρίσει με εκείνα που προέρχονταν από τη γεωργία¹⁴⁰. Δεδομένο πάντως είναι ότι η αγορά ακινήτων στις πόλεις και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη ήταν πιο ασφαλής επένδυση, καθώς συχνά η ύπαιθρος δοκιμαζόταν από επιδρομές, πολέμους, δυσμενείς καιρικές συνθήκες κ.ά. Δεν φαίνεται τυχαίο το γεγονός ότι οι αγορές των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκαν από τα μέσα περίπου της δεύτερης ως τα μέσα της τέταρτης δεκαετίας του 14ου αιώνα. Η μακεδονική ύπαιθρος την περίοδο αυτή δοκιμάστηκε από τις επιδρομές των Καταλανών στα 1307-9 αλλά και τον εμφύλιο πόλεμο των δύο Ανδρονικών την τρίτη δεκαετία του 14ου αι. Τα γεγονότα αυτά είχαν μακροχρόνιες επιπτώσεις στη σύνθεση και στο μέγεθος του πληθυσμού σε κάποια χωριά, καθώς πολλές αγροτικές οικογένειες απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους για τα αστικά κέντρα προς αναζήτηση μίας ασφαλέστερης ζωής σχηματίζοντας ένα στρώμα ενοικιαστών. Εκεί εντοπίζει ο Α. Kazhdan υψηλή ζήτηση των αστικών ακινήτων στη Θεσσαλονίκη¹⁴¹.

Οι δύσκολες συνθήκες που αντιμετώπισε, σε μεγαλύτερο βαθμό εν συγκρίσει με άλλες αθωνικές μονές, η μονή Ιβήρων σε πολλές κτήσεις της στη Μακεδονία την περίοδο αυτή φαίνεται πως την οδήγησαν στην αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη. Στα πρώτα είκοσι χρόνια του 14ου αι. σημειώθηκε μία κατακόρυφη πτώση του αριθμού των νοικοκυριών, των γεννήσεων και του αριθμού των παιδιών που τελικά επιβίωσαν στα χωριά Γομάτου, Κάτω Βολβός και Ξυλορύγιον, η οποία δεν σταμάτησε και τα επόμενα χρόνια. Οι ίδιες τάσεις παρατηρούνται και στις κτήσεις της στην περιοχή του Στρυμόνα¹⁴². Αύξηση του πληθυσμού σημειώθηκε μόνο στα χωριά Μελίντζιανι και το Ραδολίβος,

139. Κ. - Ρ. Mastchke, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Βερολίνο 1971, 76.

140. Α. Harvey, *Οικονομική ανάπτυξη* (όπως σημ. 123), 364.

141. Α. Kazhdan, «The Italian (όπως σημ. 122), 12-3.

142. D. Jacoby, «Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe, XVe siècles», *Études rurales* 5-6 (1962), 178-9, Ρ. Karlin - Hayter, «Les Catalans et les villages de la Chalkidique», *Byzantion* 52 (1982), 247-252, J. Lefort, «Radolibos: Population et paysage», *TM* 9 (1985), 205-6, Α. Λαΐου-Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία* (όπως σημ. 31), 308.

σε μεγάλο βαθμό οφειλόμενη στην εισροή μεταναστών από άλλες περιοχές και όχι σε φυσική αύξηση του εντόπιου πληθυσμού, η οποία δεν μπόρεσε να αντισταθμίσει τις απώλειες στον αριθμό των παροίκων της και συνεπώς στα έσοδά της. Υπολογίζεται ότι την περίοδο αυτή η μονή Ιβήρων έχασε το 14% των παροίκων της¹⁴³. Πτώση του πληθυσμού δεν παρατηρήθηκε μόνο σε χωριά της μονής Ιβήρων αλλά και σε χωριά άλλων μονών, όπως της Ξηροποτάμου και Ζωγράφου¹⁴⁴. Οι μονές, για να αντιμετωπίσουν την πτώση του πληθυσμού και τη συνακόλουθη πτώση των εισοδημάτων τους, προσπάθησαν να εγκαταστήσουν «ελεύθερους» στα κτήματά τους. Κάποιες μονές, όπως η Μεγίστη Λαύρα και η μονή Ξενοφώντος, το πέτυχαν. Η μονή Ιβήρων όμως απέτυχε και γι αυτό φαίνεται πως η αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και η μίσθωσή τους θα αναπλήρωνε κάποια από τα χαμένα της έσοδα. Οι μονές Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου και Ζωγράφου έδειξαν ενδιαφέρον για τη Θεσσαλονίκη αλλά και για την ύπαιθρο, καθώς θεωρούσαν ότι η εκμίσθωση των αστικών ακινήτων τους θα εξασφάλιζε ένα πιο βέβαιο ετήσιο εισόδημα. Η μόνη αθωνική μονή που δεν προχώρησε σε αγορές στη Θεσσαλονίκη, καθώς δεν είχε απώλεια εσόδων από την εκμετάλλευση των κτήσεών της στην ύπαιθρο, ήταν η Μεγίστη Λαύρα¹⁴⁵. Ενώ οι οικογένειες των παροίκων και τα ετήσια έσοδα της μονής Ιβήρων είχαν πέσει το 1320 στις 550 και στα 1250 νομίσματα, τα νοικοκυριά και τα έσοδα της Λαύρας ήταν 880 και 4000 νομίσματα αντιστοίχως¹⁴⁶. Ανασταλτικός παράγοντας για την αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη στάθηκε στο ότι η Λαύρα ήταν αποδέκτης δωρεών σημαντικής εκεί ακίνητης περιουσίας.

Για τις αθωνικές μονές η παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη αντιπροσωπεύει την πόλη των δικαστών, των νοταρίων και των καλλιτεχνών¹⁴⁷. Κίνητρο για τις εκεί αγορές τους ήταν και η επιθυμία τους να αποκτήσουν σημαντική παρουσία σε μία πόλη, όπου την περίοδο αυτή πολλά μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας διέμεναν για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα ή μόνιμα, όπως η Άννα της Σαβοΐας. Οι αθωνικές

143. Α. Λαΐου-Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία*, 309.

144. D. Jacoby, *Phénomènes*, 178.

145. Ο D. Jacoby το αποδίδει στο ότι τα χωριά της μονής δεν βρίσκονταν στην πορεία που ακολούθησαν οι Καταλανοί μισθοφόροι, ενώ τα χωριά της μονής Ιβήρων που δοκιμάστηκαν αρκετά είχαν την ατυχία να βρίσκονται σε αυτή (D. Jacoby, *Phénomènes*, 178-9). Η Α. Λαΐου αποδίδει την ακμή την περίοδο αυτή των χωριών της Λαύρας στο ότι είχε εξασφαλίσει την προστασία της περιουσίας της από τον βασιλιά της Αραγωνίας Ιάκωβο Β΄ το 1308 (Α. Λαΐου-Θωμαδάκη, *Αγροτική κοινωνία*, 313).

146. Iviron III: 26, 30.

147. Christophe Giros, *Présence athonite*, (όπως σημ. 1), 271.

μονές επιθυμούσαν συνεπώς να έχουν μία ισχυρή παρουσία σε ένα κέντρο εξουσίας, εκεί όπου παίρνονταν σημαντικές αποφάσεις, για να μπορούν να προωθούν τα συμφέροντά τους.